

חיים שצקר

נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות 1870 – 1945

מרכז דלמן אלד

חיים שצקר

נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות
1945-1870

חיים שצקר

נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות 1870-1945

דרכו של נוער יהודי מיהדות לגרמניות
וחזרה ליהדות, לציונות ולהגשמה חלוצית

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), פרופ' מרדכי ברויאר, פרופ' יעקב ברנאי
צבי יקותיאל, פרופ' מרים ירדני, פרופ' יום־טוב עסיס, פרופ' יוסף שלמון
מרכזת המערכת: מעין אביגרי־רבהון

עריכה לשונית: רמה זוטא

הביא לדפוס: יצחק כהן

ספר זה ראה אור בסיוע

רשות המחקר והפקולטה למדעי הרוח של אוניברסיטת חיפה

מסת"ב 9-120-227-965 ISBN

מספר קטלוגי Catalogue No. 185-387

© כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ח

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז ולמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	מבוא
16	פרק ראשון: מסגרת הסוציאליזציה של הנוער היהודי
108	פרק שני: התאחדות אגודות הנוער היהודיות בגרמניה, 1909–1914
130	פרק שלישי: מרד הנעורים של ראשית המאה ותנועת הנוער הגרמנית
168	פרק רביעי: תנועת הנוער היהודית הראשונה: ה'בלאו־וייס', ייסודה וארגונה
189	פרק חמישי: עמדתו היהודית־הגרמנית של הנוער היהודי בגרמניה בעת מלחמת העולם הראשונה והשפעת המלחמה עליה
208	פרק שישי: תנועת הנוער היהודית בגרמניה בין שתי מלחמות עולם
241	פרק שביעי: תנועת הנוער היהודית בגרמניה וארגון 'החלוץ'
268	פרק שמיני: תנועת הנוער היהודית בגרמניה ב'רייך השלישי'
305	מפתחות

מבוא

עם איחוד גרמניה וייסוד 'הקיסרות השנייה' או 'הרייך השני' בשנים 1870–1871, היה כבר הנוער היהודי בגרמניה דור שני בתהליך האמנסיפציה. שחרור יהודי גרמניה מעול המגבלות החוקיות, מאי־השוויון הפוליטי והאזרחי ומהפליה במרבית תחומי החיים, החל עוד במאה ה־18 ונמשך בשלבים – עד להשגת שוויונם המלא כמעט של היהודים בחוקה של שנת 1871.

הדור השלישי, בני היהודים שגדלו והתחנכו ב'קיסרות השנייה', נחשב כדור שהשלים במלואו את התהליכים של הסתגלות ושל השתלבות בחברה. זהו תהליך סוציולוגי מוכר בארצות שקלטו גלי הגירה הטרוגניים (כארצות־הברית או ישראל), ולפיו מסתיימים שלבי הסוציאליזציה, התירבות (אקולטורציה) והאינטגרציה החברתית בדור השלישי. אכן, בני נוער יהודים של הדור השלישי לאמנסיפציה גדלו בגרמניה לכאורה כאזרחים גרמניים לכל דבר, כמי שנולדו לתוך החברה והתרבות הגרמניות וכמי שהיו מושרשים בהן בכל נימי הווייתם. חלקו הראשון של הספר יבדוק את התהליכים והשלבים של הסוציאליזציה ואת מידת השתלבותו של הנוער בחברה ובתרבות הגרמנית, שהשיגיהן היו מהירים ובלטים. עם זאת, עובדת צמיחתה של תנועה אנטישמית בו בזמן מעמידה בספק הישגים אלה, ולפיכך יש לנתח את התהליכים לעומקם.

המחקר מושתת על הנחות מתודולוגיות אחדות, והוא משתמש באמות־מידה וכלי ניתוח השאולים ממדעי החברה והחינוך בני־זמננו. כך יהיו תפיסת מושגים כגון 'חינוך' או 'סוציאליזציה' והשימוש בהם שונים בהכרח מהתפיסה המחקרית המקובלת של תולדות החינוך עד לפני שנים אחדות: התפיסה השגורה ראתה בבית־הספר ובמוסדות חינוך פורמליים את גורמי החינוך והסוציאליזציה העיקריים – אם לא הבלעדיים. העקרונות והתפיסה שפיתחנו לצורך מחקר זה בהשפעת מדעי החברה וההתנהגות, הם:

1. בתהליך החינוכי נוטלים חלק מוסדות וסוכנויות פורמליים ובלתי פורמליים שונים; בצד המסגרות הפורמליות – מגן הילדים ובית־הספר עד לאוניברסיטאות – פועלים גורמים נוספים, כמו המשפחה, ארגוני נוער, תנועות נוער, איגודים מקצועיים, מפלגות, ספרות נוער, אומנות, כלי התקשורת וכו', ויש לבדוק את תפקידם ומקומם בתהליך הסוציאליזציה והחינוך.

2. אין לבחון ולהעריך בנפרד את כוחן והשפעתן של כל אחת מאותן סוכנויות מתווכות ומעבירות חינוך, אלא במסגרת תצורות קשורות זו בזו המשתנות חדשות לבקרים, תוך ראיית התמונה הכללית ויחסי התלות של רכיביה אלה באלה.

3. המחנך והחניך, המלמד והלומד, מעריכים את התהליך החינוכי בדרך שונה, ולכן חייב ההיסטוריון של החינוך להתמקד הן בלומד והן במלמד. דבר זה נדיר במחקר, ואנו נלך בדרך זו בספרנו.

בהנחות יסוד מתודולוגיות אלה נסתייע לבחינת תהליכי הסוציאליזציה והחינוך (בחקר סוכנויות החינוך הפורמליות והבלתי פורמליות, כאמור); לבדיקת יעילותם וכוח השפעתם של גורמים אלה ויחסי התלות ביניהם; ולבחינת המטרות החינוכיות והגשמתן במציאות.

המושג 'נוער' וגבולות הגיל שלו, כפי שהוא מופיע במקורות של אותם ימים, שונה ומקיף יותר מהמקובל כיום, והוא כולל מבני 13-14 ועד רווקים ורווקות בסוף שנות העשרים שלהם. המחקר שלפנינו יוצמד למקורות שעליו הוא מתבסס.

יש לזכור כי בגרמניה, מושא התבוננותנו, היו בני הנוער היהודי נתונים בעת ובעונה אחת להשפעת שתי מערכות חינוך: הכללית-הגרמנית והיהודית הייחודית. הגם ששתי המערכות הופעלו במסגרות שונות ובאמצעות סוכנויות חינוך נפרדות ולעתים מנוגדות זו לזו, אנו גורסים, בהתאם לתפיסה האמורה, שיש לחקור אותן יחדיו, תוך התמקדות במכלול ובמורכבות, ובהשפעתן הברזומנית על הנוער היהודי. במסגרת מערכת החינוך הכללית-הגרמנית אנו כוללים את בתי-הספר לסוגיהם, את השפה, ספרי הלימוד, הספרות, המוסדות לחינוך גבוה ואוניברסיטאות, השירות הצבאי, המקצוע, ארגונים ותנועות נוער.

במסגרת מערכת החינוך היהודית הייחודית כללנו את בית הוראים; בתי-הספר היהודיים לסוגיהם; סמינרים למורים; מוסדות יהודיים לחינוך גבוה; העגה היהודית, השפה העברית; ספרי הלימוד; בית הכנסת, התפילה, הרבנים וההטפה; הקהילה היהודית; ארגוני מבוגרים יהודיים; ספרות יהודית; עיתונות ופובליציסטיקה יהודית; מוסדות להפצת מדעי היהדות, הרצאות וספריות; מערכת המפלגות היהודיות; ארגוני נוער ותנועות נוער יהודיים.

לכאורה היה ניתן להגות, שסוכנויות הסוציאליזציה הכללית-גרמניים קידמו את תהליך היקלטותו החברתית והתרבותית של הנוער היהודי בחברה ובתרבות הגרמנית, ואילו המסגרות היהודיות המקבילות עשו זאת לכיוון החברה והתרבות היהודית. אולם ממצאי המחקר אינם מעידים על כך: כמעט כל סוכנויות הסוציאליזציה והחינוך היהודיים קידמו במכוון את תהליך החיברות של הנוער היהודי בתוך החברה והתרבות הגרמנית, בעוד שכמעט כל סוכנויות החיברות הכללית-גרמניות קידמו – במודע או בכלי מודע – תהליך הפוך, שהוביל את הנוער היהודי תורה אל מקורותיו, אל היהדות ואל התודעה היהודית.

ניתן להסביר תופעה מוזרה זאת ביחסי התלות ההדדיים של תהליכי הסוציאליזציה במציאות של זמנם ובשינוי המתרחש בהם. תהליכים אלה מתחוללים לאור דימויים וציפיות מסוימות אודות החברה שבתוכה בכוונתם להיקלט. כל חברה מכוננת את השיטה החינוכית שלה, לפי התיאוריה הביקורתית, כדי לשמר עצמה ולהעביר עצמה לדורות הבאים ולערוב להמשכיותה בתוכם. המערכת החינוכית ומטרות הנורמות והדימויים הערכיים שלה נקבעים איפוא על-ידי הכוחות השולטים בחברה, הרואים במערכת החינוך כלי שסייע בידם להישאר בשלטון גם בעתיד.

אולם הקשר טיעונים אלה למערכת החינוך של הנוער היהודי בגרמניה בעייתי מבחינות אחדות. ראשית, בגרמניה פעלו שני מבנים ממסדיים: האחד, הקיסרות הגרמנית השנייה, שהיתה מקובלת על האחראים לחינוך היהודי – לפחות בפרשנותה הליברלית – ושאותה הם ביקשו לשמר ולהמשיך. מגמה זו קבעה גם את המטרות החינוכיות, את תוכניות הלימודים, ספרי הלימוד והכשרת המורים, והשתקפה לרוב גם בחינוך המשפחתי, בתוכני ההטפות של הרבנים בבית הכנסת וכיוצא באלו. המבנה הממסדי השני, החברה היהודית, היה נתון בתמורה מתמדת, ולדעת האחראים לחינוך היהודי הוא נזקק לשינוי ולא לשימור.

ברוח התיאוריה הביקורתית ניתן להצביע על עמדת הכוח של ראשי הקהילות היהודיות, ששאפו להמשיך ולקיים את שלטון השכבות הבורגניות שאותן ייצגו חברתית וכלכלית. כדי להשיג זאת נקטו ראשי הקהילות מספר אמצעים: שמירה על הישגי האמנסיפציה והרחבתם, ומאבק במגמות מחוץ למחנה ובתוכו, אשר איימו על הישגים אלה. ניסיון נוסף לשמור על האינטרסים של שכבות אלה ניכר בהפעלת רפורמות חברתיות חיוניות ובהיענות לתביעות העולם החיצון, ששוב לא היה אפשר להימנע מהן, בקרב שכבות החברה הנחשלות – עניים, יתומים ויהודי המזרח שהגיעו לגרמניה.

את ערכן של סוכנויות חיברות קובעת מידת היעילות שבה הן משיגות את מטרותן ושבה הן עונות על הציפיות שתלו בהן. הצלחת פעולת החינוך שלהן היא שמקנה להן את הצקדת קיומן החברתית. משעה שסוכנויות חיברות שוב אינן מסוגלות לקדם את תהליך החיברות שהן נוצרו למענו, עליהן לפנות מקום לסוכנויות חדשות המסוגלות לענות על צורכי השעה ביתר יעילות. עשויות להיות סיבות אחדות לנתק שנוצר בין יעדי חינוך שמציבה החברה לבין סוכנויות החינוך והחיברות האמורות להוביל אליהם: התרוקנות אותן סוכנויות מחיוניות; חוסר התאמה בין הדימויים והציפיות העומדים לנגד עיני הסוכנויות לבין המציאות, שנגרם עם השינוי במטרות של השכבות הרחבות בחברה ובציבור, שינוי שסוכנויות החיברות לא עמדו עליו במועד, לא לקחו אותו לתשומת-ליבן ולא התאימו עצמן אליו.

מראשית האמנסיפציה של היהודים בגרמניה השתנה הדימוי של חברה דתית סגורה, שעמד לנגד עיני הסוכנויות היהודיות המסורתיות, והפך לדימוי של חברה דתית

ואינטגרציה לתוך החברה הגרמנית ותרבותה, ומאז שנות השבעים – ל'רייך הגרמני'. לפיכך היה על סוכנויות מסורתיות כגון ה'חדר', ה'שיבה', מוסד הרבנות המסורתית, התפילה וכיצא באלו, לפנות את מקומן לסוכנויות חדשות, המוכשרות יותר להשיג את יעדי התיכרות החדשים.

תחילה ראוי שנבדוק מעט את המושג 'אינטגרציה' (שילוב), שבא במקום המושגים 'אמלגמציה' (התמזגות) ו'אסימיליזציה' (התבוללות, טמיעה) – מושגים שהשתמשו בהם מאז המאה ה-19. זהו מושג כולל, המורכב ממושגי משנה אחדים, המסדירים במבנה הייררכי מסוים: בראש כולם – התביעה לשוויון זכויות, המניחה קיום ושמירת מהות יהודית (דבר שאינו משתמע מן המושג 'אסימיליזציה'), ללא קשר לדרך שבה הבינו וקיימו את היהדות. שוויון הזכויות משמעו היה קבלת כל החובות האזרחיות, הודעות עם גורל המדינה ועמדה פטריוטית; שוויון האזרחים היהודיים במקצוע, בפקידות, בצבא, במערכת המשפט ובחינוך היה מטרת-על, משאת נפש ותביעה אזרחית ופוליטית.

הרכיב השני של מושג האינטגרציה, המשוועבד לו – לפחות בראשיתו – היה ה'אקולטורציה', דהיינו תירבות: קבלת השפה, התרבות, דפוסי החשיבה ודרכי החשיבה והמנטליות הגרמניים. יוזמי תהליך התירבות והגורמים שפעלו במסגרתו לא ביקשו להתנתק כליל מהתרבות היהודית, אלא שאפו להיקלט בתרבות הגרמנית תוך שמירה על התרבות היהודית, על הדת ועל תחושת השתייכות מסוימת, שיש עוד להגדירה ביתר פירוט, דהיינו 'תודעה יהודית'.

רק חלק מזערי מיהודי גרמניה שאף להשיג את הרכיב השלישי שבמושג זה – טמיעה מוחלטת בחברה הגרמנית עד כדי טשטוש וביטול הקיום העצמי והתודעה העצמית. זאת אף לא היתה מטרתם של אלה הקרויים לרוב 'יהודים מתבוללים'.

עד לראשית שנות השמונים של המאה ה-19 היתה האינטגרציה לחברה הגרמנית, על שני רכיביה הראשונים, מטרה בלתי מעורערת של שאיפות התיכרות היהודיות; מרבית היהודים גם חשו, כי מטרה זו הושגה בעיקרה. הנושא שעליו נחלקו הדעות לא היה היעד, אלא האמצעים: שאלות חינוכיות וענייני מינהל חינוכי – מהי הדרך המהירה ביותר להשגת יעד האינטגרציה, ובידי איזה סוכנות ניתן להשיגה ביעילות המרבית. הדעות נחלקו בין בית-הספר היהודי לבית-הספר הכללי קונפסינולי (קתולי או אבנגלי), או שמא תושג המטרה, ביתר יעילות, במסגרת בית-הספר הסימולטני (בין-דתי-אינטגרטיבי). שאלות אלו היו מוקד לדיונים הפדגוגיים והעסיקו את הקהילות היהודיות, את העיתונות היהודית ואת דעת הקהל. אפילו מוסדות דת, בית הכנסת, הרבנות, התפילה וסידור התפילה נאלצו לשעבד עצמם למטרות החדשות, והתנערו – במידה זו או אחרת – מאותם דימויים ומנהגים שנדמו כעומדים בדרכה של האינטגרציה לתוך החברה הגרמנית.

תהליך החיברות בוצע במהירות, ביסודיות ובהצלחה כה רבה, עד שתופעות הלוואי שלו הלכו והאפילו על הצלחתו. עם אלה נמנו ארישות לעניינים יהודיים-דתיים, דעיכת השכלה יהודית, תודעה יהודית ורגש השתייכות – בעיקר בקרב הנוער היהודי. דומה היה שתופעות הלוואי הן איום רציני על היהדות.

בתקופת מבוכה זו החלו לחפש גורמי חיברות חדשים, שתפקידם יהיה: אינטגרציה חלקה וחסרת חיכוכים לתוך החברה הגרמנית תוך שמירה על מהות יהודית. 'מהות יהודית' זו נתפסה כתפיסה מופשטת, מדעית, אתית ורציונלית, שאינה עומדת בניגוד לאינטגרציה משום בחינה. כך צמחו גורמי חיברות חדשים או מחדשים, כגון 'הוראת הדת' (Religionsunterricht), טקס התפילה הרפורמי, ההטפה בבית הכנסת בשפה הגרמנית, התרחבות מפתיעה של פעילויות הקהילה ושל ארגונים יהודיים, עיתונות יהודית, טיפוח של מדעי היהדות ושל ארגוני נוער ותנועות נוער יהודיות. עם זאת, את התפקיד העיקרי בחיברות הנוער היהודי לתוך החברה היהודית מילאו, באורח פרדוקסלי כאמור, סוכנויות החיברות והחינוך הגרמניות הכלליות: סוכנויות חיברות יהודיות יכלו ליעיד את פעילותן לדימוי מופשט, אידיאלי ומנותק ממציאות ארצית של 'גרמניות' כל עוד נשארו בינן לבין עצמן, והעימות של דימוייהן עם המציאות הושהה. אולם משעה שהנוער היהודי נכנס למעגל סוכנויות החיברות הגרמניות הריאליות, הן הזכירו לנוער היהודי את יהדותו באופן מכאיב וגרמו לו, לרוב שלא מרצונו, תהליך חיברות שהחזירו למקורותיו.

בשל כך לא ניתן להיעזר לענייננו במושג 'תירבות' (אקולטורציה), שמרביתם להשתמש בו באתרונה, אלא באופן מוגבל בלבד. יש המגדירים 'תירבות' כתהליך שבמהלכו פרט או קבוצה מסגלים לעצמם תרבות מסוימת ומפנימים אותה, ולצורך הגדרת תהליך לימודי-חינוכי יש למושג במשמעות זו הצדקה. כך, הרי סיגולה של התרבות הגרמנית על-ידי היהודים בגרמניה – מאז עידן ההשכלה – עד הזדהות מלאה עם תכניה, עולם ערכיה ודרכי חשיבתה, הוא דוגמה ומופת של אקולטורציה מוצלחת. אולם אם המונח 'תירבות' הוא כפל לשון לאינטגרציה, יש לסייג שימוש זה בענייננו מבחינות אחדות: במסגרת היסטורית, ככתהליך לימודי, לא ניתן להפריד בין תרבות ודרכי סיגולה לבין העם הנושא תרבות זו, שכן תהליך התירבות אינו נעשה בחלל חברתי. ייתכן שבכך נעוץ שורש חוסר ההבנה המתגלה בוויכוח בדבר קיומה או אי-קיומה של 'סימביוזה' גרמנית-יהודית במאות ה-19 וה-20; אלה הטוענים כי היתה סימביוזה חושבים על 'אקולטורציה', בעוד שהחולקים על כך חושבים על 'אינטגרציה'. כבר רמזנו לעיל מדוע לדעתנו לא הובילה האקולטורציה גם לאינטגרציה, כפי שקיוו היהודים: דווקא בשל הצלחתה המהירה והמפתיעה, הצלחה שהיתה גם חד-צדדית ורחוקה מן המציאות. עלייתן של האנטישמיות הגזענית ושל 'הרוח הפולקיסטית' היתה חזקה בהרבה מכוח ההשגה של מרבית סוכנויות החיברות והחינוך היהודיות, ועם הזמן

התגלה לעין חוסר ההתאמה שבין מטרות החינוך שהציבו לעצמם לבין המציאות, ומכאן גם חוסר היעילות של פעולותיהן.

בניגוד לשנות השבעים, שבהן עדיין נראתה כאפשרית מטרת האינטגרציה המלאה בחברה הגרמנית תוך שמירה ב־זמנית והרמונית של 'המהות היהודית', נסתמנה בשנות השמונים, שאופיינו בגל אנטישמי, שבירותה של תפיסה זו, והתחדש התהליך שניכר משהחלה האמנסיפציה של היהודים בגרמניה: לתהליך האינטגרציה לחברה הגרמנית נלווה גל של המרות לנצרות (במיוחד בשנים 1881–1884, השנים הקשות של האנטישמיות). התקפות מבחץ ואדישות ושמד מבפנים, שהורגשו כאיום רציני על היהדות, דחקו את האחראים לחינוך יהודי לעמדת התגוננות. יש להדגיש, כי קביעה זו והאמצעים שננקטו להילחם בתופעה אינם חלים על המקרה המיוחד של האורתודוקסיה היהודית בגרמניה. זו נחקרה במפורט והיא אינה נושא ספר זה. יצוין רק כי האורתודוקסיה לא נבדלה מכלל יהדות גרמניה באשר לשאיפת החיברות והתירבות לחברה הגרמנית, אם כי היא הצליחה בדרכי החיברות והתירבות ליהדות יותר מאשר מערכת החינוך היהודית הכללית.

גל האנטישמיות והמרות הדת הגבירו את הצורך בחיזוק הגורמים שפעלו למען שמירת היהדות, זאת מבלי להפחית במשהו את המאמצים המכוונים לאינטגרציה בחברה הגרמנית. עם הזמן התגלה, ששתי מגמות אלו אינן עולות בקנה אחד, והדבר מצא את ביטוי בעמדתם המפוצלת והבלתי עקיבה של גורמי החיברות והחינוך – הגרמניים והיהודיים כאחד.

הסימנים הראשונים של הגל האנטישמי חיזקו תחילה את האחראים לחינוך היהודי במאמצייהם לקדם את תהליך האינטגרציה לחברה הגרמנית בכל דרך, תוך הסתייעות בכל סוכנויות החיברות המצויות. אולם עם התעצמות הגל האנטישמי מעבר לכל המשוער, התגלה בעליל כישלונם של מאמצים אלה, והתערער האמון ביעילות בית־הספר כסוכנות לסוציאליזציה, והתקוות שתלו בו פינו את מקומם לתחושת אכזבה והסתלקות. גרמה לכך בעיקר העובדה, שסוכנויות החיברות לחברה הגרמנית, שבהן תלו את התקוות הגדולות ביותר, כגון מוסדות החינוך התיכון והאוניברסיטאות, הרחיקו את הנוער היהודי מיהדותו במידה הרבה ביותר, ויחד עם זאת הפכו מטרה להסתה אנטישמית פרועה.

בקרב האחראים לחינוך היהודי פשטה תחושת פגיעה חריפה, במיוחד עקב יעד ההתקפות האנטישמיות בשנות השמונים: אלה שוב לא כוונו נגד בנקאים וסוחרים, לא נגד בעלי תעשייה ובעלי מלאכה או רוכלים ומשכונאים, אלא נגד האינטליגנציה: נגד בני כיתתם היהודים, שעזיבה ישבו תשע עד שתיים־עשרה שנה על ספסל לימודים אחד. השיעור הגבוה של תלמידים יהודים בחינוך הגבוה, שבו התגאו ראשי החינוך היהודי ושובו ראו את פסגת ההצלחה של שאיפות האינטגרציה לחברה הגרמנית, הפך לרועץ:

הטיעון, כי היהודים נוטלים חלק בחינוך הגבוה על מנת להציף את שכבות החברה העליונות, להגיע לשלטון ולהשתלט עליו, הפך לאחד מאבני היסוד של ההסתה האנטישמית. בשנת 1890, 27 שנים לפני 'ספירת היהודים' המפורסמת בצבא הגרמני בזמן מלחמת העולם הראשונה, נקט שר התרבות פון גוסלר (von Gossler) צעד שהבליט את העמדה האנטישמית: ספירה של שיעור היהודים בבתי הספר העל-יסודיים, שתוצאותיה פורסמו ברבים.

מתוך האכזבה מבית הספר כגורם סוציאליזציה לחברה הגרמנית והיהודית כאחד, וכדי להילחם בעוינות שמבחוץ ובניכור מבית, החלו 'ברית הקהילות הגרמניות-איזראליות' (Deutsch-Israelitischer Gemeindebund [=DIGB]), ארגוני מורים ורבנים, לשכות 'בני ברית', 'האגודה המרכזית של אזרחים גרמניים בני האמונה היהודית' (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens [=C.V.]) וארגונים יהודיים נוספים לנקוט פעולות שונות. כך עשתה 'ברית הקהילות' מאמצים להחייאת הספרות היהודית, ספרות יפה, ספרות ילדים ונוער ופובליציסטיקה, יסדה ספריות יהודיות לתלמידים, מימנה את משכורתם של מורי דת בקהילות קטנות ועניות, קראה לייסד 'אגודות אקדמיות' להיסטוריה יהודית ולספרות, להקים 'איגוד גרמני של סטודנטים יהודים' ומוזיאון יהודי, ולקדם הרצאות מדעיות-פופולריות על נושאים יהודיים וכיוצא באלו.

מה היו התכנים שהועברו לנוער היהודי באמצעות סוכנויות חיברות וחינוך יהודיות אלה ואלו מטרות חינוכיות עמדו לנגד עיניהן? האם מדובר בהעברת תכנים מתחום מדעי היהדות, היסטוריה יהודית ומנהגים יהודיים כדי להגביר 'תודעה יהודית'? האם הכוונה היתה להרחיב את הידע היהודי בשירות ה'אפולוגטיקה' ובמגמה להגביר עמדות נפשיות כלל-יהודיות? האם ראו בהם נשק במאבק באנטישמיות ולמען שוויון זכויות? האם היה עליהם לשרת את הממסד היהודי הגרמני, את האורתודוקסיה או את הציונות? האם חינוך זה היה אמור להתבצע במסגרת תוכנית לימודים מוגדרת או ברגעי חסד של חוויה? האם הוא התכוון להיבטים חלקיים של החינוך היהודי או להקפת האדם היהודי בכליותו?

שתי עשרות שנים חלפו עד שסוכנויות הסוציאליזציה בגרמניה הגיעו למסקנה, כי ההתקפות מבחוץ והניכור מבית אינם נובעים מידע לקוי ביהדות בלבד, ולפיכך לא ניתן להיאבק עימם רק על-ידי הפצת ידע. המקור האמיתי והעמוק של הניכור היה טמון במשבר זהות ובמצב תודעה בלתי מאוזן שפקד את הדור השלישי לאמנסיפציה בחריפות רבה יותר מאשר את הדור הראשון. ממקורות רבים ביותר מכל המחנות, האידיאולוגיות, המפלגות והארגונים, על כל גווניהם, מתקבלת תמונה אחידה למדי, ללא תקדים כמעט, של נוער זה, שהתרחק ממקורות היהדות. התמונה משקפת נוער המצוי בשסע מתמיד של תודעה בין גרמניות ליהדות, שסע שלא ניתן לגישור – לא

בשנים 1870-1871, עם איחוד גרמניה וייסוד "הקיסרות השנייה", היווה הנוער היהודי בגרמניה "דור שני", ומאוחר יותר גם "דור שלישי", בתהליך האמנסיפציה של היהודים בארץ זו.

"דור שלישי" נחשב לרוב כדור שעימו מגיעים תהליכי סוציאליזציה ואינטגרציה לכלל סיומם, ואכן בני נוער יהודיים אלה גדלו כאזרחים גרמניים, כמי שנולדו לתוך החברה והתרבות הגרמניות, וכמי שהיו מושרשים בהן בכל נימי הווייתם. עם זאת, הם נתקלו בו בזמן בדחייה מצד רוב סוכנויות הסוציאליזציה הגרמניות, והחלה עולה תנועה אנטישמית גזענית, שהעמידה בספק השגים אלה. מתוך המחקר עולה תמונה אחדותית למדי של נוער יהודי המצוי בשיסוע תודעתי מתמיד בין גרמניות ליהדות ונתון באיבו של משבר זהות, שאינו ניתן לאיזון בכוחו הוא ואף לא בהנחיית מורים ואנשי מופת.

רק סביב תפנית המאה יעלו סוכנויות סוציאליזציה וחינוך חדשות במתכונת התאגדויות נוער, ארגוני נוער ותנועות נוער יהודיות, ואלה יובילו את הנוער המאורגן בהם, הן בלחץ הנסיבות והן בדחף פנימי, לתהליך שיבה ליהדות ולמהותם הפנימית העצמית.

הספר בודק תהליכים אלה במסגרת כתיבת ההיסטוריה החברתית של יהודי גרמניה בעת החדשה.

פרופ' חיים שצקר הוא פרופסור להיסטוריה של עם ישראל (אמריטוס) באוניברסיטת חיפה. תחומי מחקריו הם: הנוער היהודי בגרמניה וחקר השואה והוראתה בישראל, בגרמניה ובארצות הברית.

על העטיפה: פעילות בסניף 'בלאווייס' בברסלאו, 1912 עיצוב: גדעון דן

דאנאקוד 185-387